

Ἡ ὄρυγξ τοῦ Κορινθιακοῦ Ἴσθμοῦ ἐν τῷ παρελθόντι

«Νέον εἶνε μόνον ὃ τι ἐγήρασεν» ἔγραφεν ὁ Ἀγγλος ποιητὴς τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος Chaucer. Τὸ δὲ ῥητὸν αὐτοῦ ἐνθυμούμεθα καὶ ἄκοντες ἐν μέσῳ τοῦ δικαίου ἡμῶν θαυμασμοῦ ἐπὶ τῷ μεγάλῳ ἔργῳ τῆς τομῆς τοῦ Ἴσθμοῦ τῆς Κορίνθου, ὅπερ, κατὰ μέγα μέρος δι' ἑλληνικῶν κεφαλαίων καὶ ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιμονῆς καὶ ἐπιστήμης συντελεσθὲν, εἶνε κατ' αὐτὰς τὸ ἀντικείμενον τοῦ κοινοῦ λόγου. Ἀληθῶς τὸ μέγα ἔργον τῆς σήμερον εἶνε μὲν νεώτατον, ἀλλὰ καὶ γηραιότατον, καὶ ἐνθυμίζει πως τὰς μητροπολιτικὰς ἐκκλησίας τῆς Κολωνίας καὶ τῶν Μεδιολάνων, αἵτινες συντελεσθήσαν μὲν ἐν ὠρισμένηντι ἐποχῇ, ἀλλ' εἶνε ἔργον ἀδιακόπου ἐργασίας αἰῶνων πολλῶν, καὶ πολὺ μᾶλλον τὸν ἐν Ἀθήναις ναὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ὅστις ἤρχισε μὲν ἐπὶ Πεισιστράτου, ἐπερατώθη δὲ μετὰ διακοπὴν ἑπτὰ ὄλων ἑκατονταετηρίδων καὶ ἡμισείας. Κατ' ἀναλογίαν πρὸς ταῦτα τὰ ἔργα ἡ ὄρυγξ τοῦ Ἴσθμοῦ τῆς Κορίνθου ἀπὸ τοῦ πρώτου διανοηθέντος τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς Περιάνδρου μέχρι τῆς σημερινῆς παραδόσεως τοῦ ἀποπερατωθέντος ἔργου δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἔχει ἱστορικὰν εἰκοσιτεσσάρων ὄλων αἰῶνων.

Αὐτὴ ἡ ἀπωτάτη ἀρχαιότης δὲν ὤκνησε νὰ λάβῃ μεγάλην ἀριθμὸν ἐργῶν. Περιώνυμοι εἶνε αἱ τεχνικαὶ λίμναι τῶν Αἰγυπτίων, ὧν ἐπιφανεστάτη ἡ ἐπὶ τοῦ βασιλείως Ἀμενέμημ Γ' ὄρυγξις, αὐτὴ ἐκείνη ἦν ἐνεκα παρανοήσεως τῆς αἰγυπτιακῆς λέξεως μέρι σημαίνουσης τὴν λίμνην οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι ἔλεγον λίμνην τοῦ Μοίριδος. Ἀλλὰ καὶ ὄρυγξ Ἴσθμοῦ ἐπεχείρησαν ἤδη οἱ Αἰγύπτιοι. Κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων ὁ Σέσωστις ὁ Β', ἐπεχείρησε τὴν διὰ διώρυγος συνένωσιν τοῦ Νεῖλου μετὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης. Τὸ δὲ μέγα τοῦτο ἔργον λέγεται ἀναλαβὼν μὲν καὶ πάλιν ἔπειτα ὁ Αἰγύπτιος βασιλεὺς Νεχῶς, συντελέσας δὲ τέλος ὁ Δαρεῖος. Καὶ ταῦτα μὲν μαρτυροῦσιν οἱ ἀρχαῖοι, ἐπικυρούμενα καὶ ὑπὸ σωζομένων λειψάνων τοῦ τοιοῦτου κολοσσαίου ἔργου. Ἐν δὲ ταῖς παλαιαῖς ἐκείναις ἀποπειραῖς τῶν βασιλείων τῆς Αἰγύπτου, εἰ καὶ ἡ μεταξὺ τῆς Μεσογείου καὶ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης συγκοινωνία ἐγένετο ἐμμέσως διὰ τοῦ Νεῖλου, ἔχομεν διώρυγα πρόδρομον τῆς τοῦ Σουεῖς χιλιετηρίδας ὄλας πρὸ τοῦ Λεσσέψ. Ἀνάλογον συνέθη καὶ περὶ τὸν Ἴσθμὸν τῆς Κορίνθου. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ἦτο

περιωρισμένος, οἱ Ἕλληνες ναυτίλοι δὲν ἐφαινότο αἰσθανόμενοι τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐπερχομένην παρακώλυσιν τῆς συγκοινωνίας, ἀλλ' ὅτε ἀνεπτύχθη τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ ναυτιλία, ὅτε ὁ ἑλληνισμὸς διὰ τῶν ἀποικιῶν αὐτοῦ ἐπεξετάθη εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἄμα καὶ τὴν Δύσιν, ὅτε ἡ Κόρινθος ἐπὶ τῶν Κυψελιδῶν διὰ τῆς ἀποικιακῆς πολιτείας τοῦ Κυψέλου καὶ τοῦ Περιάνδρου ἔστειλε τὸν εἰς τὰ νάματα τῆς Πειρῆνης ποτισθέντα Πήγασον πτερωτὸν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς ἀφ' ἑνὸς μὲν μέχρι τῶν παραλίων τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Σικελίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ μέχρι τοῦ θρακικοῦ πελάγους, τὰ πράγματα μετεβλήθησαν, καὶ ἡ φύσις ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὰς ἐμπορικὰς ἀνάγκας τοῦ κορινθιακοῦ κράτους. Ἡ διθάλαστος Κόρινθος ἐσκέφθη νὰ μεταβάλλῃ εἰς κεφάλαιον πλοῦτου τὴν φυσικὴν αὐτῆς θέσιν, καὶ το κατώρθωσε. Τὰ ναυτιλιακὰ τέλη, ἅτινα εἰσέπραττον οἱ Κυψελίδαι παρὰ τῶν εἰς τοὺς δύο τῆς Κορίνθου λιμένας εἰσπλεόντων πλοίων, ἦσαν τῶν κυριωτάτων τῆς πόλεως πόρων. Ἀλλ' ἐτι μᾶλλον ηὐξήθησαν τὰ τέλη ἐκεῖνα διὰ τῆς εὐφυοῦς εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Περιάνδρου (627—585 π. Χ.) ἀνερχομένης ἐπινοίας, ἥτις ἐμφαίνει τὸν πρῶτον ἀγῶνα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅπως, ἀνθιστάμενον πρὸς τὴν φύσιν, μεταβάλλῃ εἰς εὐκολίαν τῆς συγκοινωνίας τοὺς ὑπ' ἐκείνης τεταγμένους φραγμούς. Συνίστατο δ' ἡ ἐπινοία ἐκείνη εἰς τὸν λεγόμενον δίοικον, ὁδὸν κατὰ τὸ στενότατον καὶ ὀμαλώτατον τοῦ Ἴσθμοῦ διὰ τροχιῶν ἐστρωμένην, ἐφ' ὧν ἐπιβιβαζόμενα τὰ πλοῖα διειλκύνοντο, δυσθμίζοντο, ὑπερσθμίζοντο, ὑπερεφέροντο ἢ ὑπερνεωλοκούντο ἀπὸ τῆς ἑτέρας τῶν θαλασσῶν εἰς τὴν ἄλλην κατὰ τὰς διαφορὰς ἐκφράσεις τῶν ἀρχαίων. Ἀλλ' ἐννοεῖται, ὅτι τὸ τοιοῦτον ἦτο κατορθωτὸν καὶ ὄχι λίαν δύσκολον διὰ μικρὰ μόνον πλοῖα, ἀδύνατον δὲ διὰ νῆας μεγάλας ἢ καταρράκτους. Διὸ τὰ πλοῖα τὰ θέλοντα νὰ ὑπερσθμίζωνται διὰ τοῦ δίοικου, ὡς εἶκος, ἐναυπηγοῦντο κατὰ τὰς διαστάσεις τῶν τροχιῶν αὐτοῦ. Καὶ τότε μὲν ἔπαυσε τὸ σύστημα τῆς διὰ τοῦ κορινθιακοῦ Ἴσθμοῦ διειλκύσεως τῶν πλοίων ἀγνοοῦμεν ἀλλὰ βέβαιον εἶνε, ὅτι ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἦτο ἤδη ἐντελῶς ἐγκαταλειμμένον, καὶ διὰ τοῦτο ὡς τι ἔκτακτον ἀναφέρεται ἰσχυρῶς τοῦ Βυζαντινοῦ ἱστοριογράφου Γεωργίου τοῦ Φραντζῆ, ὅτι ὁ στρατηγὸς τῆς αυτοκρατορίας Νικήτας ὁ Ὀρειφᾶς, πολεμῶν τὸν ἑνατον αἰῶνα πρὸς τοὺς Σαρακηνούς, «τὰς νῆας ἤγουν τὰς τρήρεις τὰς Ῥωμαϊκὰς διὰ τῆς ξηρᾶς τοῦ Ἴσθμοῦ ἐκ τῆς Ἑλλαδικῆς θαλάττης εἰς τὴν δυτικὴν περάσας τοὺς Κρητὰς Ἀγαρηνοὺς ἐτροπώσατο». Δὲν θὰ φανῇ δὲ παράδοξον, ὅτι σύστημα ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ κορινθιακοῦ δίοικου ἐπενόησε κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου καὶ ἡ βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου Κλεοπάτρα διὰ τὸν Ἴσθμὸν τοῦ Σουεῖς, ἐπιχειρήσασα τὴν δι' αὐτοῦ ὑπερνεωλοκῆσιν τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου.

Ἡ δὲ διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ δίοικου ἐπαύξησης τοῦ πλοῦτου τῆς Κορίνθου ἀνέφξε τοὺς ὀφθαλμούς τοῦ Περιάνδρου, ὅστις, τολμηρότατα διανοούμενος, ἐσκέφθη νὰ προβῇ καὶ περαιτέρω ἐν τῇ καταπολεμῆσει τῶν φυσικῶν κωλυμάτων τῆς

συγκοινωνίας διὰ τῆς διορύξεως τοῦ ἰσθμοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἔργον οὐδ' ἐπεχειρήθη κἄν ὡς κολοσσαῖον καὶ ὑπερβαῖνον τὰς δυνάμεις τοῦ ἄλλως κραταίου τυράννου. Ἴσως δὲ καὶ ἡ Πυθία ἀνέστειλε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς θελήσεως τοῦ Περιάνδρου διὰ τὴν χαρακτηριστικὴν τῶν ἀρχαίων "Ελλήνας εὐλάβειαν καὶ πτόησιν πρὸς ἔργα βιαίως μεταβάλλοντα τὴν φυσικὴν τῶν τόπων κατασκευὴν, ἔργον οὖσαν τῶν θεῶν.

Ἐκτοτε ἐπὶ τρεῖς ὄλους αἰῶνας καὶ πλέον ἔπαυσε πᾶσα σκέψις περὶ τομῆς τοῦ ἰσθμοῦ, ὅστις ἄλλως ἐν τοῖς πολυκινήτοις χρόνοις τῆς ἀκμῆς τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἦτο ἡ φυσικὴ γέφυρα ἢ κατὰ γῆν εὐκόλως ἄγουσα ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Πρῶτος δὲ καὶ πάλιν μετὰ τὸν Περιάνδρον ἀναλαβὼν τὸ σχέδιον τῆς διορύξεως τοῦ ἰσθμοῦ ὑπῆρξε κατὰ τὸ μεταίχμιον τοῦ τετάρτου πρὸς τὸν τρίτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα Δημήτριος ὁ Πολιορκητής. Τότε δὲ πρῶτον ἀναφέρεται ὡς αἷτιον τῆς παρακωλύσεως τῶν, ὡς φαίνεται, ἀρξάμενων ἐργασιῶν τοῦ Δημητρίου ὁ λόγος ἐκεῖνος, ὅστις καὶ ἔπειτα μετὰ αἰῶνας ἐχρησίμευσεν εἰς τὸν Νέρωνα ὡς πρόφασιν πρὸς διακοπὴν τῶν ἔργων τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρηθείσης τομῆς. Λέγεται δὴλα δὴ, ὅτι ὁ Πολιορκητής ἐκωλύθη ὑπὸ ἀρχιτεκτόνων, ἐκφρασάντων τὴν γνώμην, ὅτι ἡ θάλασσα τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου ἦτο ὑψηλότερα τῆς τοῦ Σαρωνικοῦ καὶ ὅτι, εἰσρέουσα κατὰ ταῦτα μεθ' ὀρυγῆς μετὰ τὴν συντέλεσιν τῶν ἔργων εἰς τὸ Σαρωνικὸν πέλαγος, ἔμελλε νὰ καταποντίσῃ τὴν Αἴγιναν καὶ τὰ λοιπὰ περικείμενα νησιδρια. Ἦτο δὲ τοῦτο γνώμη Αἰγυπτίων γεωμετρῶν, καὶ ταῦτα κατ' ἀναλογίαν τῶν δοξαζομένων περὶ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, ὅτι ἦτο μετεωροτέρα τῆς Αἰγύπτου καὶ ὅτι ἐπομένως, διακοπτομένου τοῦ μεταξὺ ἰσθμοῦ, ἔμελλε νὰ κατακλυσθῇ ἡ Αἴγυπτος. Ἡ δόξα δὲ αὕτη τῶν Αἰγυπτίων γεωμετρῶν φαίνεται παρακωλύσασα κατὰ τιν' ἀρχαίαν μαρτυρίαν τὸν βασιλεῖα τῶν Περσῶν Δαρείον νὰ συντελέσῃ τὴν συνένωσιν τῆς Μεσογείου πρὸς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, περὶ ἧς ἔγεινε λόγος ἀνωτέρω.

Ἡ τομὴ τοῦ ἰσθμοῦ, καὶ πάλιν ὅπωςδῆποτε παρακωλυθεῖσα ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, ἀναβάλλεται ἐκ νέου ἐπὶ αἰῶνας. Ἀλλὰ μόνον ἀναβάλλεται. Ἀπὸ δὲ τοῦ πρώτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος ἀνακύπτει καὶ πάλιν ἐκάστοτε ἢ περὶ αὐτῆς σκέψις. Οὕτω διενόηθησαν τὴν διόρυξιν ὁ Καῖσαρ, ὅστις καὶ τὴν ὑπὸ Μομμίου καταστραφεῖσαν Κόρινθον ἀνέκτισε τῷ 46 π. Χ. ὡς ῥωμαϊκὴν ἀποικίαν, ἔπειτα δὲ ὁ αὐτοκράτωρ Καλιγόλας μετὰ ὀγδοήκοντα καὶ ἕξ ἔτη, τῷ 40 μ. Χ. Ἐγένετο δ' ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου καὶ αἱ πρῶται πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου ἀναγκαῖαι παρασκευαὶ διὰ τῆς γεωμετρήσεως τοῦ ἐδάφους, ἀλλ' ὁ μετὰ τινὰς μῆνας τὸν Ἰανουάριον τοῦ 41 ἐπελθὼν φόνος τοῦ Καλιγόλα ἀνέστειλε τὰ ἔργα.

Ἀνέλαθε δὲ καὶ πάλιν αὐτὰ μετ' ὀλίγα ἔτη ὁ Νέρων. Ὁ ὦμος ἐκεῖνος ἀνὴρ, ὅστις δὲν εἶχεν ὀκνήσει νὰ φρονέσῃ τὴν σύζυγον καὶ τὴν μητέρα, ἐν τῇ κενόφρονι αὐτοῦ καὶ ἀλλοκότῳ ἀγάπῃ πρὸς τὰς καλὰς τέχνας τὴν Ἑλλάδα ἐθεώρει ὡς στάδιον λαμ-

πρὸν ἐπιδείξεως τῶν ἀγωνιστικῶν του χαρισμάτων. Κατεχόμενος δ' αὐτόχρομα ὑπὸ δίψης στεφάνων, κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τῷ 66 μ. Χ., καὶ, καταρξάμενος τῆς παραδόξου του καλλιτεχνικῆς περιουσίας ἀπὸ τῆς Κερκύρας, συναπεκόμισε κατὰ τὴν ὑπὲρ τὸ ἔτος διαρκέσασαν διαμονὴν του ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι γιλιόους ὀκτακοσίους καὶ ὀκτὼ στεφάνους, οὓς οἱ Ἕλληνες, γελοιοποιοῦντες τὰ πάτρια, ἐγορήγουν εἰς τὸν βραγχνόφωνον ψάλτην καὶ κήρυκα, εἰς τὸν ἀδέξιον τραγωδῶν, εἰς τὸν ἀνεπιτήδειον ἀρματηλάτην. Εὐγνωμιονῶν δ' ὁ αὐτοκράτωρ πρὸς τοὺς εὐκόλους ἀπογόνους τῶν Ὀλυμπιονικῶν, ἐκίρρυξε μὲν ἐν τῷ ἰσθμῷ διὰ τῆς βραγχνῆς του φωνῆς τὸ ἀνέλπιστον δῶρον ὅπερ παρεῖχεν εἰς τὴν εὐγενεστάτην Ἑλλάδα, τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξφορίαν. ἀπεράσισε δὲ νὰ ἐπιστέψῃ τὴν δαρνηφόρον αὐτοῦ περιοδεῖαν διὰ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου, ὅπερ μάτην εἶχον διανοηθῆ ἢ ἐπιχειρήσει πρὸ αὐτοῦ ὁ Περιάνδρος, Δημήτριος ὁ Πολιορκητής, ὁ Καῖσαρ καὶ ὁ Καλιγόλας.

Κυρίως εἰς τὴν χάριεσσαν γραφίδα τοῦ Λουκιανοῦ, γράψαντος διάλογον, ὅστις ἐπιγράφεται *Νέρων ἢ περὶ τῆς ὄρυγῆς τοῦ ἰσθμοῦ*, χρεωστοῦμεν ἱκανὰς λεπτομερείας περὶ τῆς νερωνείου ἐπιχειρήσεως. Τὸ σχέδιον τῆς τομῆς τοῦ ἰσθμοῦ δὲν ἦτο ἐκ τῶν προτέρων ὑπ' αὐτοῦ προβεβουλευμένον, ἀλλ' ἐπῆλθεν αἰφνης εἰς αὐτὸν κατ' αὐτὴν τὴν ἐν Ἑλλάδι διαμονὴν του ἐξ ἔρωτος μεγαλοουρίας. Ἐπεθύμησε νὰ μιμηθῇ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν ποτε μυθευομένην ἀποτομὴν τῆς Εὐβοίας ἀπὸ τῆς Βοιωτίας διὰ τοῦ Εὐρίπου καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Δαρείου γεφύρωσιν τοῦ Βοσπόρου. Ἀποφασίσας δὲ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ μέγα ἔργον, ἐτέλεσε τὰ ἐγκαίνια ἐπὶ τὸ θεατρικώτερον. Καὶ πρῶτον μὲν ἔψαλεν ὕμνον εἰς τὴν Ἀυφίτροιτην καὶ τὸν Ποσειδῶνα καὶ βραχὺ ἕσμα εἰς τὸν Μελικέρτην καὶ τὴν Λευκοθέαν, μετὰ δὲ ταῦτα ἔλαβε δίκελλαν χρυσὴν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου πρὸ τῆς ἀπὸ τοῦ Νέρωνος ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ἀνθυπάτου τῆς Ἀχαιῆς, καὶ ἐπληξε τὴν γῆν τρεῖς διὰ τῆς δικέλλης ἐκεῖνης. Γενομένης δὲ οὕτω τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἔργου δι' αὐτῆς τῆς χειρὸς τοῦ αὐτοκράτορος, ἤρχισεν ἡ τομὴ συντόμως ὑπὸ τῶν τεταγμένων ἐργατῶν. Ἀνήργοντο δὲ οὗτοι εἰς πολλὰς γιλιάδας, τοῦτο μὲν ἐξ Ἑλλήνων δεσμωτῶν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν νήσων καὶ ἐξ αἰχμαλώτων. ἐν οἷς καὶ ἕξακιςχιλιοὶ Ἰουδαῖοι ζωγραφθέντες ὑπὸ τοῦ ἐξ Ἀχαιῆς τῷ 67 εἰς τὴν ἐν ἀποστασίᾳ εὐρισκομένην Ἰουδαίαν ἀποσταλέντος Βεσπασιανοῦ τοῦ ἔπειτα αὐτοκράτορος, τοῦτο δ' ἐκ τῆς στρατιᾶς τῆς παρακολουθούσης τὸν Νέρωνα. Μεταξὺ δὲ τῶν εἰς τὴν ὄρυγῆν τοῦ ἰσθμοῦ καταδεδικασμένων ἦτο καὶ ὁ εἰς Γύαρον ἐξωρισμένος φιλόσοφος Μουσώνιος Ροῦφος, ἀχθεὶς ἐξ ἐκεῖνης τῆς νήσου. Καὶ εἰς μὲν τοὺς δεσμώτας καὶ αἰχμαλώτους ἐπεβλήθη τὸ δυσχερέστερον μέρος τῆς ἐργασίας, ἡ ἐκσκαφὴ τῶν βραχιδῶν μερῶν, ἡ δὲ στρατιὰ ἀνέλαθε τὰ ἐπίπεδα καὶ γεωδῆ. Ἀλλὰ μετ' ἐργασίαν ἱκανῶν ἡμερῶν διεκόπησαν αἰφνης τὰ ἔργα πρὸς χαρὰν μὲν τῶν πολλῶν, λύπην δὲ ὀλίγων. Καὶ ἔχαιρον μὲν οἱ πολλοί, διότι, ὑπὸ δεισιδαιμονίας κατεχό-

μενα τὰ πλήθη, δυσχερῶς καὶ μετὰ φόβου ἔβλεπον μεταβαλλόμενον τὸ ἔργον τῶν θεῶν ὑπὸ τοῦ μη-τραλοίου. Καὶ διεδίδετο λοιπόν, ὅτι αἶμα ἀνέβλυσε κατὰ τὰ πρῶτα πλήγματα τῆς γῆς ὑπὸ τῶν ὀρυ-τόντων, καὶ ἐπίστευον, ὅτι ἐξηκούοντο οἰμωγαὶ καὶ μνηστοὶ καὶ ὅτι φαντάσματα πολλὰ παρυσιά-ζοντο. Ἐλυποῦντο δ' οἱ ὀλίγοι καὶ νοημονέστεροι, ἅτε ἀναλογιζόμενοι τὴν ἐκ τῆς διακοπῆς τῆς ὄρυχῆς ἐπερχομένην εἰς τὴν συκκοινωίαν ζημίαν.

Οὕτω ποικίλα ἦσαν τὰ αἰσθήματα δι' ὧν οἱ Ἑλ-ληνες εἶχον ὑπόδειχθῆ τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ Νέρωνος, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις μετὰ τὴν ἐναρξίν τῶν ἐργα-σιῶν εἶχεν ἀποσυρθῆ εἰς τὴν Κόρινθον, φανταζό-μενος, ὅτι διὰ τῶν τριῶν κτύπων τῆς χυρσῆς του δικέλλης εἶχεν ὑπερβῆ τοὺς ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους πάντας, ἔδωκεν αἶφνης τὴν διαταγὴν νὰ παύσωσιν αἱ ἐργασίαι τῆς τομῆς. Ὡς λόγος δὲ τῆς διακοπῆς ἐφέρετο ἡ γνώμη τῶν Αἰγυπτίων γεωμετρῶν, οἵτι-νες, μετροῦντες τὸ ὕψος ἐκατέρως θαλάσσης, εἶχον ἀποφανθῆ, ὅτι αὐταὶ δὲν ἦσαν ἰσόπεδοι, ἀλλ' ἡ περὶ τὸ Λέχαιον, ἦτο ὁ Κορινθιακὸς κόλπος, ἦτο ὑψηλο-τέρα τοῦ Σάρωνικοῦ· κατὰ ταῦτα δὲ ὑπῆρχε φόβος μὴ, ἐπιχυθέντος τοσούτου πελάγους μετὰ τὴν διά-νοιξιν τοῦ ἰσθμοῦ ἀπενεχθῆ ὑποβρύχιος ἡ Αἶγινα. Ἐγένετο λοιπόν καὶ τότε ἐπὶ Νέρωνος χρῆσις τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου λόγου δι' ὃν εἶχεν ἀποστῆ τοῦ ἔργου ὡς κινδυνώδους πρὸ τετρακοσίων σχεδὸν ἐτῶν Δη-μήτριος ὁ Πολιορκητής. Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι φαντα-στικοὶ κίνδυνοι ὑπῆρξαν μόνον πρόφασις διὰ τὸν Νέρωνα πρὸς παῦσιν τῶν ἐργασιῶν. Ἀληθῆς δὲ αἰτία ἦτο ἡ ἀνάγκη τῆς ἐσπευσμένης αὐτοῦ ἀνα-χωρήσεως ἐξ Ἑλλάδος ἐνεκα τῶν ἀνησυχητικῶν ἀγγελμάτων, ἅτινα εἶχεν ἐπιστείλει εἰς αὐτὸν ὁ ἐπιτροπεύων τὸν αὐτοκράτορα ἐν Ῥώμῃ ἀπελεύ-θερος Ἡλίας. Καὶ ἀληθῶς ὁ Νέρων, σπεύσας εἰς τὴν Ῥώμην, εἶδε μετ' οὐ πολὺ, ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ποσοβῆθῆ ἡ κατ' αὐτοῦ ἐν τῷ κράτει ἐκραγεῖσα θύελλα. Καὶ ἡ μὲν ἐν τῇ λουγδουνικῇ Γαλατίᾳ πρῶτη ἀναφανεῖσα ἐπανάστασις τοῦ Ἰουλίου Οὐίν-δικος δὲν ἴσχυσε νὰ λάβῃ διαστάσεις ἐπικινδύνους, καὶ ἀπέληξεν εἰς τὴν ἥτταν καὶ τὸν φόνον τοῦ ἐπ-αναστάτου. Ἀλλ' ὅ τι δὲν κατώρθωσεν ὁ Οὐίνδιξ ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ μετ' οὐ πολὺ ὁ Γάλλος, ὅστις, ἀνακηρυχθεὶς ὑπὸ τῶν λεγεῶνων αὐτοκράτωρ ἀντὶ τοῦ μισητοῦ Νέρωνος, ἀνέλαβε τὸν κατ' αὐτοῦ ἀγῶνα, οὐ συμμετέσχεν αὐτῇ ἡ σύγκλητος τῶν Ῥωμαίων. Οὕτω δὲ ὀλίγους μόνον μῆνας μετὰ τὴν τελευταίαν του σκηνικὴν ἐπίδειξιν, τὴν κατὰ τὰ ἐγκαινία τῶν ἔργων τῆς ὀρύξεως τοῦ ἰσθμοῦ, ὁ Νέρων, ὃν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ σώσωσιν οἱ χίλιοι ὀκτα-κόσιοι τοῦ ἑλληνικοῦ στέφανοι, ἀπέθνησκε τὸν Ἰού-νιον τοῦ 68 μ. Χ. θάνατον οἰκτρὸν διὰ χειρὸς τινος τῶν ἀπελευθέρων του ἐν τινὶ ἐπαύλει πλησίον τῆς Ῥώμης φυγὰς ἐκ τῆς πόλεως, ὑπὸ τῆς συγκλήτου καταδεδικασμένος ὡς προδότης τῆς πατρίδος, μισού-μενος ὑπὸ πάντων.

Οἱ ἀρχαῖοι, ποιούμενοι λόγον περὶ τῆς δοξασίας ἐκείνης τῶν Αἰγυπτίων ἀρχιτεκτόνων, ἧς δις ἐγένετο χρῆσις πρὸς διακοπὴν τῶν ἔργων τοῦ ἰσθμοῦ, δὲν ἀποκρύπτουσι τὴν εἰρωνεῖαν αὐτῶν, σκώπτοντες

ταύτην τὴν γνώμην ὡς ἀνεπιστήμονα καὶ ἐσφαλμέ-νην. Ἀλλ' αὕτη ὑπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν μέχρι τινὸς μόνον ἀπεδείχθη ἀνεπίστατος. Τὸ γελοῖον δὲλα δὴ ἐν αὐτῇ ἐγκεῖται εἰς τὸν φόβον περὶ κινδύ-νου τῆς Αἰγίνης. Ἀλλ' ἡ παρατήρησις, ὅτι τὰ ὕδατα τῶν δύο θαλασσῶν δὲν εἶνε ἰσόπεδα, δὲν ἦτο φαντασιοκοπία, ἀλλ' ἐστηρίζετο πράγματι εἰς παρα-τηρήσεις, αἵτινες ἐπεβεβαιώθησαν ὑπὸ τῆς νεωτέ-ρας ἐπιστήμης.

Ἀληθῶς μ' ἐβεβαίωσεν ὁ φίλος κ. Ἀντώνιος Μάτσας ὁ κατὰ τὴν τελευταίαν τριετίαν διευθύνας τὰ ἔργα τῆς τομῆς μετ' ἐξόχου καὶ τελεσφόρου ἐπιτυχίας, ὅτι διὰ τῶν ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ χρόνῳ κατ' ἐπανάληψιν γενομένων χωροσταθμῆσεων ἀπε-δείχθη, ὅτι ἡ θάλασσα τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου εἶνε κατὰ εἴκοσιν ἑκατοστὰ ὑψηλοτέρα τῆς τοῦ Σα-ρωνικοῦ. Καὶ ἴσως μὲν οἱ Αἰγύπτιοι γεωμέτραι ἐφαν-τάζοντο μεγαλειτέραν τὴν διαφορὰν· ἀλλ' ὅπωςδὴ-ποτε ἡ βεβαίωσις τῆς γνώμης αὐτῶν κατ' οὐσίαν ἀποδεικνύει τὴν σχετικῶς μεγάλην πρόοδον τῆς χωροσταθμητικῆς παρ' Αἰγυπτίους.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἐπὶ Νέρωνος ἐργασιῶν πρὸς τομὴν τοῦ ἰσθμοῦ, τῶν καὶ κυριωτάτων ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ὧν ἀξιόλογα περισώθησαν ἔγχη μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Κατὰ τὴν περιγραφὴν ἀν-δρὸς εἰδημονεστάτου τῶν κατὰ τὴν Πελοπόννησον, τοῦ Ἐρνέστου Κουρτίου, εἶνε ὁρατὰ κατὰ τὴν δυ-τικὴν παραλίαν τοῦ ἰσθμοῦ οὐ μακρὰν τοῦ στενοτά-του αὐτοῦ μέρους προφανῆ ἔγχη τῆς ἀρξαιμένης ὀρύξεως. Ἐπὶ ἐκτάσεως διςχιλίων τετρακοσίων πο-δῶν τὸ ἐξ ἄμμου καὶ εὐθράστων λίθων ἔδαφος εἶνε ἀνεσκαμμένον εἰς πλάτος μὲν διακοσίων ποδῶν, εἰς μικρὸν δὲ βάθος. Ἀμφοτέρωθεν δ' ἀναγκωρίζονται οἱ ἐκλειανθέντες βράχοι καὶ κατὰ τὸ νότιον χεῖλος τῆς ὀρυθθείσης τάφρου κλίμαξ, ἅνω δ' αὐτῆς οἱ σωροὶ τῶν ἐσκαφέντων χωμάτων. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ εἶνε ὁρατὸς ὁ ἐκ βράχων ἀπότομος τοίχος, ὅπου ἐσταμάτησαν αἱ ἐργασίαι. Καὶ περαιτέρω δὲ μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἰσθμοῦ εἶνε εὐπαρακολούθητος ἡ διαγραφή τῆς γραμμῆς τῶν ἔργων. Τοιαῦτα τὰ περισωθέντα λείψανα τῆς νερωνεῖου ἐσκαφῆς τοῦ ἰσθμοῦ.

Ἐκτοτε παρῆλθον αἰῶνες πολλοὶ πρὶν ἢ γείνη καὶ πάλιν λόγος περὶ διορύξεως τοῦ ἰσθμοῦ. Ἡ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐπέτρεπε τοιαύτην σκέψιν. Οὐτ' ἐπὶ τῆς Ῥωμαικῆς κυριαρχίας μετὰ τὸν Νέρωνα οὐτ' ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν, ὅτε ἀπαρα-γνώριστος εἶνε παρακμὴ τις τῆς ἐντεῦθεν Ἑλλάδος, ἀναφέρεται νέα ὀρυχῆς ἀπόπειρα. Ἐν περιπτώσει δ' ἀπολύτου ἀνάγκης ἐγένετο μόνον ὑπερνεώλησις τῶν πλοίων διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, ὡς εἶδομεν γεγόμενον τοῦτο τὸν ἕνατον αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Ὀρειφᾶ. Καὶ ὅτε δὲ ἡ Πελοπόννησος ἤκμασε καὶ πάλιν ὡς ἴδιον δε-σποτάτον ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων, οὔτε ἡ πρὸς ἀλλή-λους διχόνοια τῶν δεσποτῶν, οὔτε οἱ ἄλλοι αὐτῶν ἀγῶνες ἀφῆκαν εἰς αὐτοὺς καιρὸν νὰ σκεφθῶσι περὶ διορύξεως τοῦ ἰσθμοῦ, πρὸς ἣν ἄλλως ἀπητοῦντο μέσα κολοσσιαῖα, ὧν ἐστεροῦντο. Καὶ ὅμως εἴπερ ποτὲ θὰ ἦτο τότε εὐκαταία ἡ θαλάσσωσις τοῦ ἀγέ-νος ἐκείνου τῆς γῆς, ὅστις ἦτο ἡ γέφυρα δι' ἧς

εύκολως τὰ τουρκικὰ στίφη κατέβαινον ἤδη εἰς τὴν Πελοπόννησον. Εἰς μάτην οἱ Παλαιολόγοι ἐτείχιζαν ἐκ νέου τὸν ἰσθμὸν. Τὰ τείχη αὐτῶν ὑπῆρξαν ἀνίσχυρα νὰ προτάξωσι φραγμὸν εἰς τὴν ὀρμὴν τοῦ κατακτητοῦ.

Ἡ Πελοπόννησος ἐράνη ἀναλαμβάνουσα καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς τριακονταετοῦς βενετοκρατίας (1687 — 1718). Τότε δὲ μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐπιχειρηθέντων ἔργων ἡ εὐάνδρος βασιλίσσα τῶν θαλασσῶν συνείδεν ὅποιας ἀσφαλείας πρόξενος ἡδύνατο νὰ ποβῆ εἰς τὴν νέαν ἀσπίδα κτήσιν ἡ ὀρυχὴ τοῦ ἰσθμοῦ. Οὐ μόνον ἡ ναυσίπλοια τῆς γαληνοτάτης δημοκρατίας ἔμελλε νὰ λάβῃ δι' αὐτῆς ἔκτακτον ἐπίδοσιν καὶ νὰ διευκολυνθῇ ὁ ἐκ τῶν τεναγῶν τοῦ Ἀδρίου πλοῦς τῶν βενετικῶν τριήρων εἰς τὰς θαλάσσας τῆς Ἀνατολῆς, μεθ' ὧν οἱ Βενετοὶ διεξήγον ζωηρὸν ἐμπόριον, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου ἡ κτήσις ἔμελλε νὰ ποβῆ ἀσφαλεστέρα διὰ τῆς διακόψεως τῆς γεφύρας δι' ἧς ἡδύναντο καὶ πάλιν νὰ κατέλθωσιν εἰς τὴν χερσόνησον οἱ Τούρκοι τῆς Ρούμελης.

Ἐπεχείρησαν λοιπὸν, καθ' ἃ φαίνεται, καὶ οἱ Βενετοὶ τὴν τομὴν τοῦ ἰσθμοῦ, ἀλλὰ δυστυχῶς μέχρι τοῦδε περὶ ταύτης αὐτῶν τῆς ἐπιχειρήσεως λείπουσιν εἰδήσεις αὐθεντικάι. Μόνον δὲ ἡ κοινὴ παράδοσις διηγεῖτο μέχρι πρὸ ὀλίγου ἀκόμη χρόνου εἰς τοὺς περιηγητὰς, ὅτι οἱ Βενετοὶ ἤρχισαν τὰς ἐργασίας αὐτῶν τὸ πρῶτον κατὰ τὴν πρὸς τὸν κορινθιακὸν κόλπον παραλίαν. Ἀλλ' ἠναγκάσθησαν νὰ υποχωρήσωσιν ἐντρομοί, ἰδόντες ἀναβλύζον αἶμα κατὰ τὴν πρῶτην αὐτῶν ἐκείνην ἀπόπειραν. Πειραθέντες δὲ καὶ πάλιν κατὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Σαρωνικοῦ, παρέστησαν καὶ ἐκεῖ πρὸ τοῦ αὐτοῦ θεάματος, καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ποστῶσι τελείως τοῦ ἔργου.

Τὸ πρὸ τῶν ὀμμάτων τῶν Βενετῶν σαφῶς ἀναβλύζον ἐκεῖνο αἶμα ἐνθυμίζει τὴν διήγησιν τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς αὐτῆς διοσημίας ὡς ἐφανερωθείσης κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Νέρωνος ἐπιχειρηθείσαν ὀρυχὴν. «Νέον εἶνε μόνον ὃ τι ἐγήρασε» θὰ ἐπανελάμβανεν ὁ Chaucer. Ἀλλὰ καὶ τότε, ὡς ἐπὶ τοῦ Νέρωνος ἡ καταμέτρησις τῶν Αἰγυπτίων γεωμετρῶν, ἡ διοσημία ἐκείνη μόνον πρόφασις πρὸς ἐγκατάλειψιν τοῦ ἔργου ὑπῆρξε προφανῶς. Πολὺ δὲ μᾶλλον ἀπέστησε τοὺς Βενετοὺς τῆς ἐπιχειρήσεως τὸ δύσεργον αὐτῆς καὶ ἡ βραχεῖα διάρκεια τῆς ἐγκαταστάσεως αὐτῶν ἐν Πελοποννήσῳ, ἣν ἠναγκάσθησαν καὶ πάλιν νὰ ποδώσωσιν εἰς τοὺς Τούρκους συνωδᾷ τῇ ἐν Πασσάρωιτς συνομολογηθείσῃ συνθήκῃ (1718).

Ἡ ἀπόπειρα δ' ἐκείνη τῶν Βενετῶν εἶνε ἡ τελευταία μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἐκτοτε μέχρι τῆς ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς ἡμέραις συντελέσεως τοῦ ἔργου μόνον σκέψεις καὶ μελέται ἐγέναν. Ἀφ' οὗ δ' ἔμελλε τὸ ἔργον νὰ γθῆ τέλος εἰς πέρας δι' Ἑλλήνων, ἄς μὴ λησμονηθῆ ἐνταῦθα, ὅτι καὶ πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Τύρρ ἐγκαινίσεως τῆς τελευταίας ἐπιχειρήσεως Ἑλλήν μηχανικός, ὁ ἐκ Κρήτης Λεωνίδας Λυγούνης, ἤδη τῷ 1855, διεθύνων τὰ ἔργα τοῦ Νείλου, ἐσχεδίασε τὴν διόρυξιν τοῦ ἰσθμοῦ. Ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις τοῦ κολοσσιαίου ἔργου ἐθεωρεῖτο

τότε ὄνειρον, καὶ μόνον μετὰ τὴν τομὴν τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Σουεζ ἡδυνήθη ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη, ἐπικουρουμένη ὑπὸ τῶν μεγάλων τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος κεφαλαίων, νὰ ἐλέγξῃ ἡκίστα προφητικὴν τὴν πρόβησιν Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανιέως, ὅστις, ἐλθὼν εἰς τὸν ἰσθμὸν ἑπτὰ ἔτη πρὸ τοῦ Νέρωνος, εἶπεν «οὗτος ὁ αὐχὴν τῆς γῆς τετμησεται, μᾶλλον δ' οὐ.»

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΣΤΕΦΑ¹

ἮΘΗ Ἐπαρχιακά.

Ὁ Γιακουμάκης Στέφας ἦτο γέρον ἀνω τῶν ἐβδομηκοντα ἐτῶν, ἀλλ' ἡ ὄψις του ἐν γένει τὸν ἐδείκνυε πολὺ νεώτερον. Εὐθυτενὴς τὸ σῶμα, ζωηρὸς ἀρκετὰ τὰς κινήσεις, εὐχρως, μὲ πρόσωπον ἐξυρισμένον, χωρὶς μύστακκα, ἐφόρει τὴν ἀφελῆ καὶ καθαρὴν ἐνδυμασίαν του. — ἄσπρον πανταλόνι λιγὸν καὶ γιαντέκκα ἀπὸ μαῦρο σόφι, μὲ ἀνοικτὸν ἄσπρον ὑποκάμισον, ἐφ' οὗ ἐπιπτον αἱ ἄκραι τοῦ στενοῦ μαῦρου λαϊμοδέτου καὶ μὲ κασκέτον ἢ μπερετόνι ἀπὸ μαῦρον μεταξωτὸν μὲ στιλπνὴν προμετωπίδα, — τὴν ἐνδυμασίαν αὐτὴν τὴν ἐφόρει μ' ἐλευθερίαν καὶ ἄνεσιν σπανίαν δι' ἄνθρωπον τῆς ἡλικίας του. Ἦρκει νὰ τον ἐβλεπέ τις μόνον, διὰ νὰ συμπαθήσῃ πρὸς αὐτὸν ζωηρῶς, καὶ πρὶν ἀκόμη διαστείλῃ τὸ χεῖλος εἰς τὸ σύνθηδες του γλυκύτατον μειδιάμα, τὸ ἀποκαλύπτον ὀδοντοστοιχίαν πλήρη καὶ λευκὴν.

Ὅταν προσετέθη καὶ αὐτὸς εἰς τοὺς περὶ τὸν Τόνην, ἐξαπλωθεὶς ἐπὶ μιᾶς πολυθρόνας καὶ κατὰ τὴν προτροπὴν τῆς συμβίας του ἀφαιρέσας τὸ μπερετόνι του, ἡ ὀμιλία ἐτρέπη ἐπὶ τὰ πολιτικά.

«Ἐτούτη τῆ βολὰ ὄμως» ἤρχισεν ὁ σιὸρ Γιακουμάκης, ἄνευ οὐδενὸς προηγούμενου δικαιολογοῦντος τὸν ἐναντιωματικὸν «τὸν παπάκη σου θάν τονε κάμουμε πρῶτο· ἄ, πρῶτα ὁ Θεὸς καὶ ὁ Ἅγιος.

— Ναι, μὰ ποῦ δὲν εἶνε βέβαιον ἀκόμα ἂν θὰ ἐκτεθῆ;

— Μπα, καὶ γιατί;

— Δὲν εἶδες ντισφάτα ποῦ ἔφαγε στὴν τελευταία ἐκλογὴ;

— Χμ! καὶ ποῖος τοῦπε νὰ κάμη τὸ ἀτζάρνο νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸ κόμμα του καὶ νὰ στήσῃ κάλλη μοναχὸς του; Τόρα ποῦ ἐγύρισε πάλι καὶ θάν τονε βγάλη τὸ κόμμα του... ἄ μάλιστα... μάλιστα...

— Ὅστε, παναπή, δὲν τονε ψηφῆς σάν Τοκαδέλο, παρὰ σάν μηλιανό.

— Ἐγὼ νὰ σου πῶ· προκειμένου γιὰ τὸν πατέρα σου, τὸν παλαιό μου φίλο, δὲν ἀκούω οὔτε μηλιανούς, οὔτε λουβαίους. Μὰ ὁ κόσμος ἐδῶ δὲν κάνει σήμερα ἔτσι! θέλει τὸ κόμμα του καὶ δὲν ἀκούει τίποτσι ἄλλο. Μπορεῖ νὰ σου ψηφίσῃ, λέει ὁ λόγος, τὸν Τζαντζιλια ἀπὸ τὸ Γέτο, φτάνει νὰ ἰδῆ παντιεροῦλα στὴν κάλλη του.